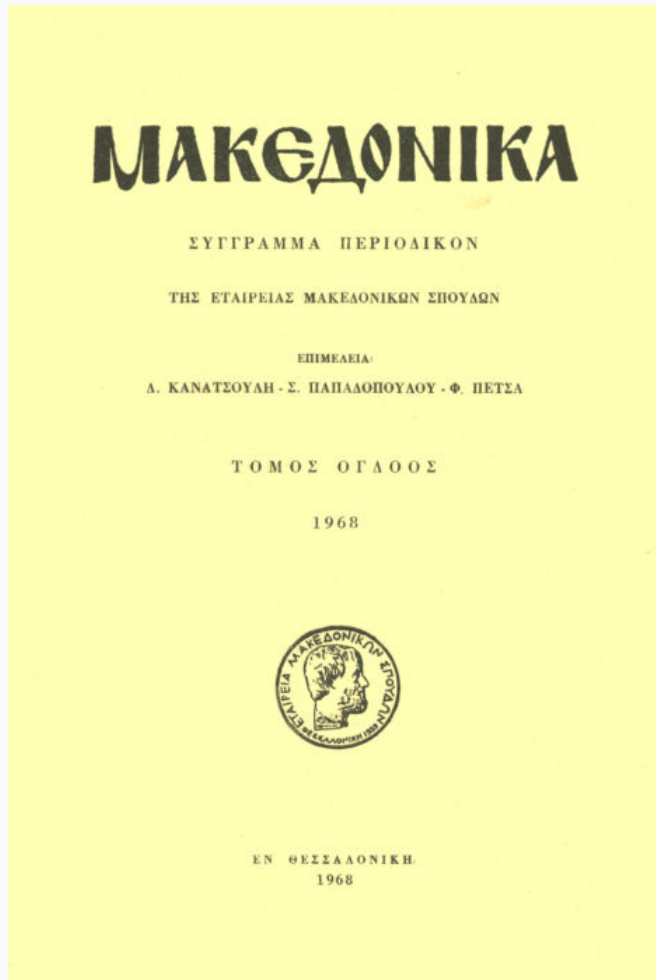

Μακεδονικά

Τόμ. 8, Αρ. 1 (1968)

Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία της Θεσσαλονίκης

Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης

doi: [10.12681/makedonika.307](https://doi.org/10.12681/makedonika.307)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαστάθης Χ. Κ. (1968). Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 8(1), 239–256.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.307>

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ τυπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει ρίζες μακρές. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, τὸ 1512 κατὰ τὴν πιθανότερη ἀποψη, ἰδρύθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἐβραϊκὸ τυπογραφεῖο, τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Βαλκανικῆς¹. Σ' αὐτὸ τυπώθηκαν πολλὰ καὶ ἀξιόλογα θρησκευτικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πολυάριθμης ἰσραηλιτικῆς παροικίας καὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ δυὸ αἰῶνες, τὸ 1727, ἀνοίγει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ πρῶτο τῆς τουρκικὸ τυπογραφεῖο². Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα ἐμφανίζονται στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, μόλις στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἀπὸ τότε γνωρίζουν γρήγορη καὶ εὐδόκιμη ἐξέλιξη. Ἡ καθυστέρηση αὐτὴ ὀφείλεται σὲ πολλὰ καὶ διάφορα αἷτια. Ἡ γεωγραφικὴ θέση καὶ τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν εἶχαν ἀναδείξει σπουδαῖο διοικητικὸ, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ συνάμα ἐστία ἐποικισμοῦ διαφόρων ἐθνότητων, ἀληθινὸ μωσαϊκὸ φυλῶν καὶ θρησκευμάτων μὲ ἰδιαίτερα ἐντονη τὴν πλειοψηφία τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἐβραϊκοῦ στοιχείου³. Ὁ ἑλληνικὸς τῆς

Εὐχαριστῶ τὸν κ. Παναγιώτη Γ. Κόκκα, δικηγόρο Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν ἄδεια νὰ χρησιμοποιήσω τὴν πλοῖσια καὶ σὲ παλιὲς θεσσαλονικιώτικες ἐκδόσεις προσωπικῆ τοῦ βιβλιοθήκη καὶ τῆ γόνιμη ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων, ποῦ τόσο ὠφέλησε αὐτὴ τὴ μελέτη, καθὼς καὶ τὸν κ. Ντίνο Χριστιανόπουλο γιὰ τὶς πολὺτιμες ὑποδείξεις του.

1. Βλ. J. N e h a m a, Histoire des Israélites de Salonique, τ. II, Salonique 1935, σ. 158 κέ., ἀνακαλώντας παλαιότερη ἀποψη τοῦ, βλ. P. R i s a l (= J. Nehama), La ville connoitée-Salonique, Paris 1918 (στ' ἐκδ.), σ. 193, ὅτι ἔτος ἰδρύσεως ἦταν τὸ 1515. Μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Risal συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἀ. Χ α μ ο υ δ ὀ π ο υ λ ο ς, Οἱ Ἰσραηλίται τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1935, σ. 20. Ὁ Β. Μ υ σ τ α κ ῖ δ η ς, Gaermano-Graeca, Κωνσταντινούπολις 1922, σ. 32 ὑποστηρίζει τὴν ἀποψη τοῦ Prossi ὅτι τὸ πρῶτο βιβλίον τῆς ἐβραϊκῆς βιβλιογραφίας τυπώθηκε στὴ Θεσσαλονίκη, πιθανῶς τὸ 1479, καὶ ἡ δεύτερη ἐκδοσι ἐβραϊκοῦ βιβλίου ἐγινε στὴν ἴδια πόλιν τὸ 1493. Ὁ Ἱ. Κ α μ π ε λ ῆ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος Γεωργίας Νένε», τ. 1, Ἀθῆναι 1934, σ. 69 κέ., ὑποστηρίζει ὅτι τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Ντόν Γεουδᾶ Γκεδαλιᾶ καὶ Σολομώντα Σονσίνο τὸ 1506 ἐπὶ σουλτάνου Σελίμ Α'.

2. Βλ. Ἰ. σ. Κ α μ π ε λ ῆ, ἑ.ἀ., σ. 74. Β. Α. Μ υ σ τ α κ ῖ δ ῖ ς, La première imprimerie turque et ses publications, Constantinople 1911.

3. Βλ. Ἀ. π. Β α κ α λ ὀ π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 315 π.Χ.-1912, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 97 κέ.

πληθυσμός και μειοψηφία ήταν και σε ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες ζούσε, όπως άλλωστε και όλος ο βόρειος ελληνισμός, σε σύγκριση με τις νότιες ελληνικές περιοχές¹. Τα αίτια αυτά είχαν οδηγήσει τους Θεσσαλονικιώτες σε παραμέληση των γραμμάτων, ακόμα και στο πρώτο μισό του περασμένου αιώνα, αν και έντονη ήταν η πνευματική κίνηση σε πολλές άλλες πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης².

Από τα μέσα του 19ου αιώνα όμως άρχισε στη μακεδονική πρωτεύουσα έντατική και αδιάσπαστη οικονομική άκμή, που είχε σαν αποτέλεσμα την πνευματική άνθηση³. Σχολεία ιδρύονται, φημισμένοι και αξιόλογοι διδάσκαλοι αναλαμβάνουν τη λειτουργία τους. Μέσα στο γενικό αυτό κλίμα της προόδου εμφανίζεται το 1850 το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο της Θεσσαλονίκης, ιδρυμένο από το Μιλτιάδη Γκαρμπολά⁴. Ο Γκαρμπολάς ήταν Κουτσόβλαχος από τον Όλυμπο και η οικογένειά του είχε ύψωθεί σε δυναστεία τυπογράφων και βιβλιοπωλών. Ο πατέρας του Κωνσταντίνος ήταν εγκατεστημένος στη Βιέννη και τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια κατέβηκε στην Αθήνα, όπου το 1838 ίδρυσε εκδοτικό οίκο με ιδιόκτητο τυπογραφείο, βιβλιοδετείο και βιβλιοπωλείο. Η επιχειρηματική δραστηριότητα του γενάρχη των Γκαρμπολάδων ήταν αξιοθαύμαστη. Εκτός πολλών άλλων βιβλίων εκδίδει το 1839 το *Λεξικόν* του Ανθίμου Γαζή και την πολύτομη *Εγκυκλοπαιδεία ελληνικών μαθημάτων, συλλεγείσαν εκ των άριστων Ελλήνων συγγραφέων και ποιητών* του Στεφάνου Κομμυτᾶ⁵.

1. Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, 'Η προετοιμασία του αγώνος της Παλιγγενεσίας στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 6 κέ.

2. Βλ. 'Αθ. Ψαλίδας (εκδ. Γ. Χαριτάκη), 'Η Τουρκία κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνας, «*Ηπειρωτικά Χρονικά*», τ. 6 (1931), σ. 56: «...Οί κάτοικοί της (δηλ. της Θεσσαλονίκης) είναι Τούρκοι, Έλληνες, Χριστιανοί και Έβραιοί πολλοί. Πόλις πολυάνθρωπη, έχει σχολείων ελληνικών πλήν άμελημένων...». Γρ. Εύαγγελίδου, 'Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', Αθήνα 1936, σ. 117.

3. Βλ. 'Απ. Βακαλοπούλου, έ.ά., σ. 156 κέ. St. Papadopoulos, Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination turque, («*Balkan Studies*»), 3 (1962), σ. 397 κέ. 'Η βίαιη άπάντηση του I. S n e g a ρ ο υ, «*Istoricheski Pregled*», XXI (1965), τεύχος 4, σ. 107 κέ. στη μελέτη του Στ. Παπαδοπούλου, καμιά άμφισβήτηση δεν περιέχει για την πνευματική άνθηση του ελληνισμού στην περιοχή Θεσσαλονίκης.

4. Λανθασμένα ή 'Αγγ. Τσιώμου Μεταλλινοῦ, 'Η παλαιά Θεσσαλονίκη, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1940, σ. 38, θεωρεί πρώτο ελληνικό τυπογραφείο το ιδρυμένο το 1870 από τον Στ. Βασιλειάδη. Το ίδιο λάθος επαναλαμβάνουν οί Γ. Ζωγραφάκης, έφημ. *Θεσσαλονίκη*, φύλ. τής 17-6-1963, σ. 3 και Β. Αϊδαλής, Αί παρεκτροπαι του τύπου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27.

5. Βλ. Κατάλογος του βιβλιοπωλείου [sic] Κωνσταντίνου Γκαρμπολά και Συν., 'Αθήνα 1838· Κατάλογος του βιβλιοπωλείου Κωνσταντίνου Γκαρμπολά, 'Αθήνα 1839.

Μετὰ τὸ θάνατό του, οἱ γιοῖ του Ἀλέξανδρος, Σοφοκλῆς καὶ Μιλτιάδης συνέχισαν τὴν οἰκογενειακὴ τους παράδοση, καθένας μὲ δική του ξεχωριστὴ ἐπωνυμία.

Ὁ Μιλτιάδης ἐπεξέτεινε τὴ δραστηριότητά του καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἴδρυσε δικό του τυπογραφεῖο καὶ μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Νικολάου Ψάλτη καὶ ἄλλων, ἐκδοτικὸ οἶκο. Τὸ τυπογραφεῖο λειτούργησε μόνο ἓνα χρόνο, τὸ 1850 καὶ ἐξέδωσε τουλάχιστο πέντε βιβλία¹: 1. Ἐπισημοσύματα Μητροῦς Δυστροχούσης πρὸς τὴν Θυγατέρα της. Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Ἀντωνίου Μόσχου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολά καὶ συντροφίας, 1850. Σχ. 160, σ. 120². 2. Παροιμίαι δραμματικαί, ἧτοι μεταποιηθεῖσαι εἰς ἀστειοτάτας κωμωδίας. Ἐρανισθεῖσαι ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολά καὶ Ν. Ψάλτου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολά. 1850. Σχ. 80, σ. στ + 48³. 3. Πόνημα χρυσοῦν Ραββὶ τοῦ Ἰουδαίου ἐξελέγγων τὴν τῶν Ἰουδαίων πλάνην. Πρῶτον μὲν ἐκ τῆς Ἀραβικῆς εἰς τὴν Λατινίδα μεταφρασθὲν, ἔπειτα δὲ ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλώσσαν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου. Νῦν δὲ μετατυπωθὲν μὲ τινὰς ἐπιδιορθώσεις τοῦ λεκτικοῦ ὑπὸ Κ. Χριστοδούλου καὶ Ν. Ψάλτου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολά καὶ Συντροφίας. 1850. Σχ. 160, σ. στ + 96 καὶ κατάλογος συνδρομητῶν⁴. 4. Ἐφηρμοσμένη Ἠθική, ἧτοι βιογραφία τοῦ Ἰωσήφ καὶ Παυλάκη. Σχεδιασθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοδούλου Θετταλομάγνητος. Κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς. Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων. Ἐκδοσις δευτέρα βελτιωμένη. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρμπολά, 1850. Σχ. 80 μικρὸ, σ. 95⁵,

1. Στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ κ. Π. Κόκκα ὑπάρχει μιά ἐκδοσις 108 σ. τῆς *Γενεβέβης*, προσφιλοῦς ἀναγνώσματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, χωρὶς ὅμως ἐξώφυλλο ἢ ἄλλη ἔνδειξις προελεύσεως. Ἐπειδὴ τὸ σχῆμα (160 μικρὸ), τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ὁ κατάλογος συνδρομητῶν εἶναι σχεδὸν κοινὰ μὲ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Μιλτ. Γκαρμπολά, δὲν ἀποκλείεται νὰ τυπώθηκε καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίον στὸ πρῶτον ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800-1863, τ. Β', Ἀθήναι 1941, ἀρ. 5124. Ν. Δελιαλῆ, Κατάλογος Ἐντύπων Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, μέρ. 2, Θεσσαλονίκη 1964, ἀρ. 1495.

3. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ.ἀ., ἀρ. 5264.

4. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ.ἀ., ἀρ. 5275. Ἡ πρώτη ἐκδοσις στὴν ἑλληνικὴν ἔγινε στὴ Λειψία τὸ 1769, βλ. E. m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique, τ. II, Paris 1928, ἀρ. 712 (σ. 106-111). Ν. Δελιαλῆ, ἔ.ἀ., ἀρ. 2004.

5. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ.ἀ., τ. Γ', Ἀθήναι 1957, ἀρ. 10589. Ν. Δελιαλῆ, ἔ.ἀ., ἀρ. 2466.

καὶ 5. *Ἐπιτάφιος Θεῶνος*, ἤτοι ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Σαββάτου. Περιέχουσα τὸν ἐν τῷ Τριωδίῳ Κανόνα, τὰ Ἐγκώμια, τὴν ἐν τῷ τέλει Προφητείαν, τὸν Ἀπόστολον κ.τ.λ. Ἐπιμελῶς ἤδη διορθωθείσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου τοῦ Πελοποννησίου, φιλοτίμῳ διαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου Κωνσταντίνου Γ. Ντίγκα τοῦ ἐκ Ναούσσης. Εἰς ὕμνον τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν Ταφέντος καὶ Ἀναστάντος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ εἰς εὐχερεστέραν χρῆσιν τῶν ἐν ταῖς Ἁγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις βουλομένων ψάλλειν αὐτήν. Ἐκδοσις ἕκτη. Ἐν Θεσσαλονίκῃ, τύποις Μιλτ. Κ. Γκαρμπολᾶ καὶ συντροφίας. ΑΩΝ'-1850¹.

Ὁ Μιλτιάδης Γκαρμπολᾶς καὶ τὰ παιδιά του συνέχισαν τὴν πολύπλευρη δραστηριότητά τους παρὰ τὴ διάλυση τῆς ἐπιχειρήσεώς τους καὶ τὰ πολλὰ ἐμπόδια τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἐπειδὴ διατηροῦσαν τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια². Δὲν περιορίστηκαν μόνο στὴν ἔκδοση καὶ τὸ ἐμπόριο βιβλίων, ἀλλὰ ἀργότερα, τὸ 1875, ἐξέδωσαν τὴν πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης *Φᾶρος τῆς Θεσσαλονίκης*, πού καὶ μὲ τοὺς διαδοχικοὺς τίτλους *Φᾶρος τῆς Μακεδονίας* καὶ *Ἐρμῆς* προσέφερε πολυτίμες ὑπηρεσίες στὸ μακεδονικὸ ἑλληνισμὸ καὶ στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες³.

Δύο χρόνια μετὰ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γκαρμπολᾶ, τὸ 1852, ἄνοιξε τὸ δευτέρου ἑλληνικοῦ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Κυριάκο Γ. Δαρζηλοβίτη. Ἡ καταγωγή τοῦ Δαρζηλοβίτη ἦταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Δαρζήλοβο (σημ. Μεταμόρφωση) τοῦ Βερμίου. Μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ χωριοῦ τους κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821⁴, οἱ Δαρζηλοβίτες κατέφυγαν στὴν Ἔδεσσα, ὅπου τὸ ἄγνωστο σὲ μᾶς πραγματικὸ τους ἐπώνυμο ἄλλαξε σὲ Δαρζηλοβίτης, ἀπὸ τὸν τόπο καταγωγῆς. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς καὶ δραστηριότητος τοῦ Κυριάκου μᾶς εἶναι ἄγνωστα. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι σπούδασε δάσκαλος στὴν Ἀθήνα⁵, ὅπου ἄλλωστε συνεργάστηκε μὲ τὴν

1. Δὲν περιέχεται στὴ Βιβλιογραφία Δ. Γκίνι - Β. Μέξα. Βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ κ. Π. Κόκκα. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως Ἀλέξ. Κωνσταντίνου ἦταν γνωστός ἐκδότης λειτουργικῶν βιβλίων, ὅπως τῆς *Ἀκολουθίας Νεκρωσίων*, Ἀθήναι 1853 καὶ τῆς *Ἀκολουθίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Ἀρχιεπισκόπου Μύρωνος καὶ Λυκίας τοῦ Θαυματουργοῦ*, Ἀθήναι 1861.

2. Ἰ. Μπῆτου, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος Γεωργίας Νένης», τ. 1, Ἀθήναι 1934, σ. 35.

3. Βλ. Ἰ. Μπῆτου, ἔ.ἀ., σ. 31 κς. Ἀλ. Ὀρολογᾶ, Τύπος Θεσσαλονίκης, ἄἈναμνηστικὸς Τόμος Θεσσαλονίκης 1912-1962», Θεσσαλονίκη 1962, σ. 549.

4. Βλ. Ἰ. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐκδ. 3η, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 181.

5. Ὁ Ι. Snegarov, Solun v balgarskata duhovna kultura, Sofija 1937, σ. 39, παραπέμπει στὸν K. Sapkarev, Njakolko dumj varhu statiiti na g. P. Dra-

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ,
ΠΤΟΙ
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΘΡΘΡΟΥ
ΤΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ.

ΠΕΡΙΕΧΟΥΣΑ

*Τὴν ἐν τῷ Τριῳδίῳ Καθόλου, τὰ Ἐγκώμια, τὴν ἐν
τῷ τίλῳ Προφητείας, τὴν Ἀπόστολον κ.τ.λ.*

ΕΠΙΜΕΛΟΣ ΠΑΝ ΔΙΟΡΘΩΘΕΙΣΑ

Καὶ ἐκδοθεῖσα

ΠΑΡΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΜΕΛΟΠΟΝΗΣΙΟΥ,

ΦΙΛΟΤΙΜΩ ΔΑΠΑΝῆ ΤΟΥ ΕΝΤΙΜΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΝΤΙΚΑ

ΤΟΥ ΕΚ ΝΑΟΥΣΗΣ.

Εἰς ἴμνον τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν Ταφέντος καὶ Ἀναστάντος ΧΡΙΣΤΟΥ
τοῦ ΘΕΟΥ ἡμῶν, καὶ εἰς εὐχαριστέραν χρῆσιν τῶν ἐν ταῖς
Ἀγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκληστιαῖς βουλομένων ψάλλειν αὐτὴν.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ.

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ,

ΤΥΠΟΙΣ ΜΙΑΤ. Κ. ΓΚΑΡΠΟΛΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑΣ.

ΜΔΝ. 1850.

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου,
στὴν ἔκδοσιν τοῦ Μ. Γκαρμπολά

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
ΣΤΟΙΧ. ΜΑΘΗΜΑΤΑ.

ΤΑ ΜΕΝ ΣΥΛΛΕΧΘΕΝΤΑ ΤΑ ΔΕ ΣΥΝΤΑΧΘΕΝΤΑ
 ΥΠΟ **Ι. Π. Κ.**
 Πρὸς χρῆσιν τῶν Διερρηκτικῶν Σχολείων.
ΠΕΡΙΟΔΟΥ Α. ΤΜΗΜΑ Α.
Περιέχει τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν.

Μετασκευασθεῖσα ἐκ τῶ βίβλιου,
 Διπλῆν
Κ. ΔΑΡΖΗΛΟΒΙΤΟΥ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ,
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Κ. ΔΑΡΖΗΛΟΒΙΤΟΥ.
 Ἐπιμελὴς Σπ. Αὐλοῦτος.
Βιβλίου τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτου
ἐκδόσεως τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτου
 1855.

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τῶν Γεωγραφίας Στοιχ(ειωδῶν) Μαθημάτων
 στὴν πρώτη ἔκδοσιν τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτου

ἐπιχείρηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρμπολᾶ, ἐκδίδοντας στὰ 1840 ἓνα διδακτικό ἐγχειρίδιο τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς¹. Ἐπιστρέφοντας στὴ Μακεδονία² ἴδρυσε τὸ τυπογραφεῖο του στὰ 1852 καὶ χρησιμοποιοῦσε τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς τύπου τυπογραφικὰ στοιχεῖα μὲ τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπολᾶ. Μιά καὶ εἶναι γνωστοὶ οἱ δεσμοὶ τοῦ Δαρζηλοβίτη μὲ τὶς ἐκδοτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Γκαρμπολάδων, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ τυπογραφικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπολᾶ δόθηκαν στὸν Κυριάκο.

Στὸ δεύτερο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τυπώθηκαν σὲ διάστημα ἑπτὰ χρόνων, μέχρι τὸ 1858, δώδεκα τουλάχιστο ἑλληνικὰ βιβλία: 1. Ἀλφαβητάριον Γαλλικὸν περιέχον Κανόνας περὶ προφορᾶς, Ἀναγνωσματάριον καὶ Λεξικὸν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ λέξεων. Ὑπὸ Ζ. Α. Μ. Ἐκδοσις Τρίτη ἐπιδιορθωμένη. Ἐκδοθὲν Δαπάνη Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐν Θεσσαλονίκη, τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 47³. 2. Ἡθικὴ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Μ. Κούμα. Ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸ 1819. Νῦν δὲ μετατυπωθεῖσα ἀπαρραλλάκτως ἐγκρίσει τῆς ἀρμοδίας ἀρχῆς. Δαπάνη Κυρ. Δαρζηλοβίτου. - «Ἀποθέμενοι πᾶσαν ρυπαριαν. . . τὰς ψυχὰς ἡμῶν» Ἰακώβου Ἐπιστ. Κεφ. Α' 21. - Θεσσαλονίκη, τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 96⁴. 3. Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητεούντων εἰς τὰ Ἑλλην. σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος. Ὑπὸ Χ. Βάφα. Ἐπιμᾶλλον ἐπιδιορθωμένη ἐκδίδεται τὸ πέμπτον διὰ Δαπάνης Κ. Δαρζηλοβίτου. - «Φέρε λάβωμεν . . . καὶ λογισμὸν» (Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. ζ') - Ἐν Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου. 1852. Σχ. 8ο, σ. 80 + 1 ἄ. ἄ.⁵. 4. Ἀκολοθία τῆς ὀσίας μυροβλύτιδος καὶ θαυματουργοῦ Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκη. Μετατυπωθεῖσα συνεργεῖα μὲν καὶ ἐπιμελεῖα τῶν κυρίων

---

ganova i pr., MSBNU, τ. II, σ. 348, πού θεωρεῖ βέβαιο ὅτι ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης ἦταν ὑπότροφος στὴν Ἀθήνα.

1. Σύντομος Γραμματικὴ τῶν Παιδῶν ἢ Περίληψις τῶν κυριωτέρων κανόνων τῆς Γραμματικῆς ὑπὸ Κυριάκου Γ. Δαρζηλοβίτου. - Παῖσε νιέ μου . . . τῆς γνώσεως. Παροιμ. Θ', 27 - Ἐν Ἀθήναις, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀ. Γκαρμπολᾶ. 1846, Σχ. 8ο, σ. 24.

2. Στὴν ἐφημερίδα τοῦ Βελιγραδίου *Dunavskij Lebed* (Δουναβικὸς Κύκνος), ἀρ. φύλ. 9 τῆς 8 Νοεμβρίου 1860, σ. 3, ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης γράφει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη πρὶν δέκα χρόνια, βλ. I. Snegarov, ἔ. ἄ., σ. 39. Ὁ Δαρζηλοβίτης ἀνῆκε στὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ *Dunavskij Lebed*, βλ. M. Stojanov, *Balgarska Vazroždenska knižina. Analitičen repertoar na balgarskite knigi i periodični izdanija, 1806-1878*, τ. I, Sofija 1957, σ. 438.

3. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ. ἄ., τ. Β', Ἀθήναι 1941, ἀρ. 5625. Ἡ ἐκδοσις Θεσσαλονίκης ἦταν ἀνατύπωση τῆς τρίτης ἐκδόσεως, Ἀθήναι 1849. Ἡ πρώτη ἐκδοσις ἐγίνε στὴν Ἀθήνα τὸ 1846.

4. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ. ἄ., ἀρ. 5702.

5. Δ. Γκί ν η - Β. Μέ ξ α, ἔ. ἄ., ἀρ. 5819.

ἐπιτρόπων Μ. Ἀθανασίου καὶ Π. Παππαδοπούλου, καὶ ζήλω τῶν ἱερέων τοῦ ναοῦ τῆς ὁσίας Σακελλίων Θεσσαλον. καὶ Πέτρου ἐφημερίου, Δαπάνη δὲ τῶν φιλοχρίστων καὶ εὐσεβῶν Χριστιανῶν. Ἐν Θεσσαλονίκῃ. Τυπογραφεῖον Κυριάκου Δαρζηλοβίτου. 1853. Σχ. 8ο, σ. 83¹. 5. *Ἡ ἱατρικὴ ἐν ἐλλείψει ἱατροῦ*. Ὑπὸ Σ. Σαμαρτζίδου ἱατροῦ. Κατ' ἐγκρίσιν τῆς ἁρμοδίας Ἀρχῆς. Θεσσαλονίκη, Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. (Ὅδος Σουλτανιέ). Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1853. Σχ. 8ο, σ. 1 ἄ. ἄ. + γ' + 7 + 111². 6. *Βόλνεϋ, Φυσικὸς Νόμος ἢ φυσικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἡθικῆς*. Μεταφρασθεὶς παρὰ Κωνσταντίνου Πεντεδέκα. Ἐκδοθεὶς δὲ τὸ δεύτερον ὑπὸ Κ. Δαρζηλοβίτου, δαπάνη τῶν Κυρίων συνδρομητῶν. (Ἐγκρίσει τῆς Ἁρμοδίας Ἀρχῆς). - «Ἰσότης . . . παραγωγαὶ αὐτῶν». Βόλνεϋ, Φυσικὸς Νόμ. Κεφ. ΙΑ' - Ἐν Θεσσαλονίκῃ, Τυπογραφ. Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐπιμελ. Σπ. Αὐλονίτου. 1854. Σχ. 16ο, σ. 93 + 2 ἄ. ἄ.³. 7. *Πρώτη τροφὴ τοῦ ὄγιοϋς ἀνθρώπινου νοός*, συγγραφεὶσα γερμανιστὶ παρὰ Καρόλου Τραϋγόττου Θείμη, καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ Γ. Γενναδίου, Πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπανταχοῦ Σχολείων. Ἦδη δὲ μετατωπθεῖσα ἀπαραλ[λ]άκτως κατὰ τὴν τελευταίαν Στερεότυπον ἔκδοσιν Διὰ δαπάνης Κ. Δαρζηλοβίτου. (Ἐγκρίσει τῆς Ἁρμοδίας Ἀρχῆς). Θεσσαλονίκη, Τυπογραφ. Κ. Δαρζηλοβίτου (Ὅδος Σουλτανιέ). Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1854. Σχ. 8ο, σ. 96⁴. 8. *Γεωγραφίας Στοιχ. Μαθήματα*, τὰ μὲν συλλεχθέντα τὰ δὲ συνταχθέντα Ὑπὸ Ι. Π. Κ., Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Περίοδος Α'. Τμήμα Α'. Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Μετατωπθεῖσα ἐπὶ τὸ βέλτιον. Δαπάνη Κ. Δαρζηλοβίτου. Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου, Ἐπιμελεία Σπ. Αὐλονίτου. 1855. Σχ. 16ο, σ. 96⁵. 9. *Γεωγραφίας Στοιχ. Μαθήματα*, τὰ μὲν συλλεχθέντα τὰ δὲ συνταχθέντα Ὑπὸ Ι. Π. Κ., Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων. Περίοδος Α'. Τμήμα Α'. Περιέχον τὴν Πολιτικὴν Γεωγραφίαν. Μετατώπως τετάρτη εἰς τὸ βέλτιον, Ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὅδος

1. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ε.ά., ἀρ. 5887. Ἡ πρώτη ἐκδοσις ἔγινε τὸ 1731 στὴ Μοσχόπολη «... ἐπιμελεία καὶ δαπάνη τῶν Κυρίων Θεολόγῃ ἱερέως καὶ Ρίζου Γεωργίου, διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν... διορθωθεῖσα δὲ ὡς ἐφικτόν, παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κύρ, κύρ Γρηγορίου Μοσχοπολίτου», βλ. E. m. Legrand, ε.ά., τ. Ι, Paris 1918, ἀρ. 204 (σ. 235-236).

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ε.ά., ἀρ. 5980.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ε.ά., ἀρ. 6192. Ἡ πρώτη ἐκδοσις ἔγινε στὴν Αἴγινα ἀπὸ τὴν «Ἐθνικὴ Τυπογραφία» τὸ 1828.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ε.ά., ἀρ. 6327.

5. Δὲν περιέχεται στὴ Βιβλιογραφία Δ. Γκίνη - Β. Μέξα. Ὑπάρχει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ κ. Π. Κόκκα. Ἡ πρώτη ἐκδοσις τῆς Γεωγραφίας ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὸ 1839 καὶ ὡς τὸ 1856 κυκλοφόρησαν δέκα ἐκδόσεις καὶ τρεῖς ἀναθεωρήσεις. Ὁ Ι. Π. Κ. ἦταν ὁ Ἰ. Π. Κοκκῶνης, ἐκπαιδευτικὸς καὶ συγγραφεὴς ἀρκετῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων.

«Σουλτανιέ», Ἀριθμὸς 155. 1856. Δι' ἐπιμελείας Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσου. Σχ. 160, σ. 96¹. 10. *Ἱστορικὴ περίληψις τοῦ Ἱεροῦ Ἐδαγγελίου φιλοπονηθεῖσα ὑπὸ Κωνσταντίνου Χριστοδοῦλου Θετταλομάγνητος*. Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων — «Ἐρευνᾶτε... περὶ ἐμοῦ». Ἰωάν. Κεφ. Ε', λθ'. — Θεσσαλονίκη, Τύποις καὶ ἀναλώμασι Κ. Δαρζηλοβίτου. 1857. Σχ. 80, σ. 64². 11. *Ἐγχειρίδιον Χριστιανικόν, Περιέχον Σύντομον ἐξηγήσιν τοῦ Θείου Ναοῦ, τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων, τῶν συνήθων ἀκολουθιῶν τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας, καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας*. Καὶ ἐρανισθὲν ἐκ διαφόρων Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων ὑπὸ Δ. Ν. Δαρβάρεως. Μετατύπωσις Πρώτη Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἔκτην ἔκδοσιν. Ἐπιδιορθωμένη μετὰ προσθήκης Γραφικῶν ὑποσημειώσεων καὶ τινῶν ἄλλων ἐπαυξήσεων. Ἐν Θεσσαλονίκῃ Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὁδὸς Σουλτανιέ, Ἀριθ. 155. Ἐπιμελεῖα Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσου. Εὐρίσκεται ἐν τῷ Βιβλιοπωλείῳ Κ. Δαρζηλοβίτου ἐν ὁδῷ Σουλτανιέ, Ἀριθ. 155 (Τυπᾶται παρ. 80). 1858. Σχ. 160, σ. 52³. 12. *Ἱστορία χρονικὴ περιέχουσα ἅπασαν τὴν κοσμοποιίαν. Καὶ διεξιούσα κατ' ἐπιτομὴν περὶ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, περὶ τοῦ Φωτὸς αὐτοῦ, καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθέντων ἐν Ἡμέραις ἕξ· περὶ τε τῆς πλάσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Ἐῖδας καὶ τῶν λοιπῶν καθεξῆς, θεολογικῶς πως καὶ φυσικῶς*. Συντεθεῖσα μὲν ποτε παρὰ τοῦ ἀοιδίμου καὶ ἀειμνήστου Μιχαῆλ Γλυκᾶ τοῦ ἐκ τῆς νήσου Κερκύρας. Φιλοπόνως δὲ ἐπεξεργασθεῖσα, καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσα καὶ διαιρεθεῖσα εἰς κεφάλαια τεσσαράκοντα καὶ τρία ὑπὸ Χριστοδοῦλου Εὐθυμιάδου Ὀλυμπίου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδίδεται πρὸς χρῆσιν ἐκάστου φιλομούσου, καὶ φιλομαθοῦς ἀναγνώστου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐπιμελεῖα Πανταζῆ Χ. Γαμβρίσου. 1858. Σχ. 80 μικρὸ, σ. ιδ' + 2 ἄ. ἄ. + 208⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δώδεκα αὐτὰ ἑλληνικά βιβλία, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη τυπώθηκε καὶ ἓνα βουλγαρικό⁵. Εἶναι τὸ μεταφρασμένο στὰ

1. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα α, ἑ.ἄ., τ. Γ', Ἀθήναι 1957, ἀρ. 6874.

2. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα α, ἑ.ἄ., ἀρ. 7243. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἔγινε στὴν Ἀθήνα τὸ 1840.

3. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα α, ἑ.ἄ., ἀρ. 7502.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα α, ἑ.ἄ., ἀρ. 7585. Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α', Πετροῦπολις 1891, σ. 387. Ν. Δελιαλή, ἑ.ἄ., ἀρ. 430.

5. Ο. I. S negarov, ἑ.ἄ., σ. 30, θεωρεῖ πιθανὴν τὴν ἔκδοσιν καὶ δευτέρου βουλγαρικοῦ βιβλίου, μὲ ἑλληνικά τυπογραφικὰ στοιχεῖα, τοῦ *Κανόναμε ζα σέλατα Μπίτολσκι σάνκι ζάκον ζα τζιφλιγάρτε ι τζιφτζίοιτε στο σετ ποι πόελα Μπίτολσκα*, ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Δαρζηλοβίτη. Βλ. L. Miletič, Edin dokument ot parvoto vreme na Tanzimatata, «Sbornik Narodni Umotvorenija, Nauka i Knizina», XV (1898), σ. 357 κέ.

βουλγαρικά από τον άρχιμανδρίτη Pavel Bozigranski¹ (δηλ. 'Αγιοταφίτη) από το χωριό Κονικόβο (σημ. Δυτικό, παλ. Στίβα) τής περιοχής 'Εδέσσης «Ευαγγέλιο του Κυρίου και Θεού ήμων 'Ιησού Χριστού. Τυπωμένο τώρα και πάλι στη βουλγαρική γλώσσα, γιά κάθε Κυριακή διαδοχικά άρχίζοντας από το τέλος του χρόνου. Μεταφρασμένο και διορθωμένο από μένα, τον ιερομόναχο Πάβελ, πρωτοσύγκελο του Παναγίου Τάφου, γεννημένο στο χωριό Κονικόβο τής 'Επισκοπής 'Εδέσσης. Θεσσαλονίκη. Τυπογραφείο Κυριάκου Δαρζηδέν. 1852» (μτφρ. του έξωφύλλου από τὰ βουλγαρικά). Το Ευαγγέλιο αυτό, γνωστό ως Konikovsko Evangelie, είναι τυπωμένο με ελληνικά τυπογραφικά στοιχεία και όχι σλαβικά, όπως δείχνει και τὸ ακόλουθο απόσπασμα από τὸ κατὰ 'Ιωάννη Ευαγγέλιο, κεφ. Κ, 19: «Μπесе δότζκανα νὰ τόα δέν πρὰβνιουτ οὐτ σέδμητζατα, ἡ μπέα βρατητε ζατφορένη, τάμου δέκα μπέα οὐτζενήτζοιτε σωμπράνη ζαρδι στράχουτ 'Ιουδαίτζικη, δουιδέ 'Ιησούς, ἡ ζαστανὰ πού σρέδε, ἡ βέλε νὰ νήχ, μῆρ νὰ βὰς. 'Η κὰ καζὰ βὰα λακαρδία, μοῦ πουκαζὰ ράτζειτέ μου ἡ ρεμπροτού μου, ἡ οὐτζενήτζοιτε σὰ ζαραδουβία κὰ βεϊδωα Γόσπουδα»². Όπως διαπιστώνουμε, τὸ βουλγαρικό κείμενο ὄχι μόνο εἶναι γραμμένο μετὰ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο, ἀλλὰ και μετὰ τὸς ὀρθογραφικούς κανόνες τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς και αὐτὸ γίνεται στις παραμονές τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Βουλγαρικῆς 'Εξαρχίας. Τὸ φαινόμενο ὁμως αὐτὸ δὲν εἶναι μοναδικό. Πρὶν και μετὰ τὸ 1852, πού τυπώθηκε τὸ Konikovsko Evangelie πολυάριθμα βουλγαρικά κείμενα, λόγια και λαϊκά, γράφονται ἢ τυπώνονται μετὰ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο³, γιατί

1. Βλ. Α. Stoilov, Balgarski knižovnici, Sofija 1922, τ. I, σ. 28-30.

2. Βλ. J. Ivanov, Balgarski starini iz Makedonija, Sofija 1931, σ. 183.

3. Παρόμοια γνωστά κείμενα μετὰ τὸ Konikovsko Evangelie εἶναι τὰ ἀκόλουθα, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείουμε και τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων: 1) *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα Λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων*, ἧτοι τῆς ἀπλῆς ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς και τῆς ἀλβανικῆς. *Συνθετῆσα . . . παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου και λογιωτάτου διδασκάλου, οἰκονόμου και ἱεροκήρυκος Κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχολέως*. 'Η πληρέστερη κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ σλαβικοῦ κειμένου ἔβρινε ἀπὸ τὸν V. Rogorelov, «Sbornik», XVII, 11, Sofija 1925, σ. 3-48. 2) *Δοκίμιον περὶ πλησιεστάτης συγγενείας τῆς Σλαβονοροσσικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἐν Περρονπόλει 1828*, ὅπου περιέχονται στη βουλγαρικὴ γλώσσα τὸ *Πάτερ ἡμῶν* και ἄλλα κείμενα. Τὸ *Πάτερ ἡμῶν* ξαναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. Dragano, «Izvestija Otdelenija Russkogo Jazika i Slovenosti», X, 1, σ. 330. 3) 'Αποσπάσματα ἀπὸ τὸν *Δαμασκηνὸ Στουδίτη*, μεταφρασμένα στο σλαβικὸ ἰδίωμα τοῦ Marnac Ροδόπης στὰ 1859 και γραμμένα στην ἑλληνικὴ γραφὴ ἀπὸ τὸν Kiriak Konstantinov. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν γιὸ του H. K. Konstantinov, «Sbornik Narodni Umotvorenija, κτλ.», τ. I-II (1889-1890), σ. 134-156 και 269-285. 4) Τὸ *Εὐαγγελιάριο* τοῦ χωριοῦ Tarlis (σημ. Βαθύτοπος) τῆς περιοχῆς Νευροκοπίου, συντεταγμένο . . . διὰ χειρὸς τοῦ Δημητρίου Στοῦλιδου, παιδαγωγὸ ἐκ κόμης Ταρληφ-

πολλοὶ σλαβόφωνοι δὲν γνώριζαν τὴν κυριλλικὴ ἀλλὰ μόνο τὴν ἑλληνικὴ γραφὴ καὶ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ σὲ ἄλλες γλώσσες, ὅπως σὲ τουρκικὰ ἀκόμα κείμενα ¹.

ζίου ἐν ἔτησιν 1861, Σεπτεμβρίου. Μεταγραμματισμένο στὸ κυριλλικὸ ἀλφάβητο δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν L. Miletič, Balgarski starini, τ. VI, Sofija 1920, σ. 71-176, μαζί μὲ γλωσσικὴ εἰσαγωγή καὶ λεξικὸ. 5) Τὸ *Εὐαγγέλιο τῆς Κολακιάς (Kolakijsko Evangelie)*, μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο Κυπριάδη τὸ 1863, σὲ δύο χειρόγραφα. Τὸ πρῶτο ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὸν L. Miletič, ἑ.ἀ., σ. 5 καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸν J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 195-198. Βλ. A. Mazon - A. Vaillant, L'Évangélique de Kolakia. Un parler slave du Bas-Vardar, Paris 1938. 6) *Πέσνι ε Πρικάζνιτσι* (= Τραγοῦδια καὶ Παραμῦθια) τοῦ χωριοῦ Βρόντια Σερρών ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μιχάλη, στὰ 1868. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν St. Romanski, «Makedonski Pregled», τ. IV, 3, σ. 110-153 καὶ 4, σ. 107-120. 7) *Τετραδίων μου, τοῦ πάππα Ἰωάννου ἀπὸ χωρίου Βυσσῶκὰ* τοῦ 1868, βλ. J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 203-205. Τοῦ ἰδίου, Un parler bulgare archaïque, «Revue des Etudes Slaves», τ. II, (1922), σ. 86-103. 8) Τρεῖς χειρόγραφες ἀνθολογίαι θρησκευτικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἠθικῶν καὶ ἱατρικῶν συμβουλῶν, συνταγμέναι τὸ 1870 στὸ ἴδιωμα τῆς Ἀχρίδας ἀπὸ τὸν Ionë Snegarov. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν γιό του, καθηγητὴ Ivan Snegarov, «Makedonski Pregled», τ. I, 4, σ. 67-84 καὶ 5-6, σ. 23-34. 9) Ἐπιστολὴ τῶν προεστῶν τοῦ χωριοῦ Bobošëica τῆς Ν. Ἀλβανίας πρὸς τὸν ἔξαρχο Ἄνθιμο, ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου 1873, βλ. I. Snegarov, «Makedonski Pregled», τ. IX, I, (1934), σ. 1-16 μαζί μὲ γλωσσολογικὴ μελέτη τοῦ L. Miletič, σ. 17-30. 10) Ἀπόσπασμα προσφωνήσεως τοῦ δασκάλου τοῦ χωριοῦ Bobošëica D. Canco τὸ 1874. Τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε μὲ λατινικὴ γραφὴ καὶ γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν A. Mazon στὸν τόμο Documents, Contes et Chansons slaves de l'Albanie du Sud, Paris 1936, σ. 108-113. 11) Ἀπόσπασματα τῶν ἐτῶν 1870-1880 τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Bobošëica. Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν A. Mazon, ἑ.ἀ., σ. 114-144. 12) Ὁ *ἐπιτάφιος θρήνος, ἦτοι ἡ Ἀπολυθία τοῦ ὁσίου τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Σαββάτου, ὁ Ἐσπερινὸς τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Κυριακῆς τοῦ Πάσχα μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου του εἰς διαφόρους γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1883*. Τὸ βουλγαρικὸ τμῆμα δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν P. Draganov στὴν «Zvestija Otdelenija Russkogo Jazika i Slovenesti», τ. X, I, σ. 332. 13) Ἀνθολογία θρησκευτικῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐτῶν 1888-1890 ἀπὸ τὸ χωριὸ Τεῆστο τοῦ Νευροκοπίου. Στις 726 σελίδες τοῦ χειρογράφου περιέχονται 56 ὁμιλίαι. Σχετικὴ μελέτη δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν K. Mirëv, «Makedonski Pregled», τ. VII (1932), 2-3, σ. 149-186.

Παρόμοια κείμενα δημοσιεύθηκαν στὶς βουλγαρικὲς ἐφημερίδες τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Carigradski Vestnik* (1848-1862), βλ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 434, καὶ *Makedonija* (1866-1872), βλ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 445 καὶ J. Lampsidis, *Tekstove na gracki ezik v vestnik Makedonija 1866-1872 god.*, Sofija 1959. Γιά τὸν Κανοναμὲ ζα σέλατα Μπίτωλσκοι, βλ. παραπάνω σ. 245, σημ. 5.

1. Βλ. S. Salaville - E. Dallegio, Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, τ. I, 1584-1850, Athènes 1958. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐκδήλωση μιᾶς γενικότερης κινήσεως, ποὺ θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἀποσαρηνισθῆ. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Καραμανλῆδες παρόμοια κείμενα ἐκδίδουν οἱ Κουτσόβλαχοι, οἱ ὀρθόδοξοι Ἄλβανοι, οἱ Ρουμὰνοι τῆς Βεσσαραβίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, οἱ Bazarjane Τάταροι τῆς Κριμαίας, οἱ Γκαγκαυζοὶ τῆς Μαύρης Θάλασσας, οἱ Βαρδαριώτες Τούρκοι καὶ οἱ τουρκόφωνοι

ΕΥΑΓΓΕΛΙΕ

ΝΑ ΓΟΥΝΟΑ ΜΗΟΥΑ Η ΣΠΑΣΑ ΝΑ ΣΕΤΟ ΗΗΣΟΥΑ ΧΡΙΣΤΟ. ΣΙΓΑ ΝΟΥΒ
 ΤΥΠΟΣΑΟ ΝΑ ΜΠΟΓΑΡΚΟΗΕΖΙΕ. ΣΑ ΣΕΚΟΑ ΝΕΔΕΛΙΑ
 ΟΤ ΓΟΥΑΝΑ ΔΟΥΘΑΝΑ ΣΟΥΕΤ.

ΠΡΕΠΙΣΑΝΟ Η ΔΙΟΥΤΟΥΑΝΟ ΟΤ ΜΕΝΕ

ΠΑΥΕΛ ΙΡΟΜΟΝΑΧ,

ΜΠΟΖΙΓΡΟΒΣΚΗ ΠΡΩΤΟΤΥΠΤΕ, ΡΟΔΩΝ ΒΟΔΕΝΣΚΑ (Εσθονία)

ΟΤ ΣΕΛΟ ΚΟΝΙΚΟΥΑ.

ΣΟΛΟΝ.

ΣΤΑΜΠΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥΑ ΔΑΤΟΥΑΝ

1832.

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ μεταφρασμένου ἀπὸ τὸν P. Bozigröbski
 στὰ βουλγαρικὰ Ἐδαγγελίον

Τὸ Κονίκονσκο Evangelie ὑπῆρξε ἡ βάση στὴν ὁποία στηρίχθηκε ὁ βουλγαρικός¹, τελευταῖα δὲ καὶ ὁ «μακεδονικός»², χαρακτήρας τοῦ τυπογραφείου Δαρζηλοβίτη. Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ ἀρχιμανδρίτης Pavel Bozizgrobcki παρότρυνε τὸν Κυριάκο καὶ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο νὰ ἰδρῦσουν βουλγαρικὸ τυπογραφεῖο στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα καὶ ὅτι ἡ χρησιμοποίηση ἑλληνικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων καὶ ὄχι σλαβικῶν ὀφείλεται σὲ ἀντίδραση τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας τῆς Θεσσαλονίκης³ ἢ σὲ ἔλλειψη σλαβικῶν στοιχείων στὴ διεθνῆ ἀγορά⁴. Τὰ ἐπιχειρήματα ὁμῶς αὐτά, νομίζω, δὲν εἶναι οὔτε σοβαρά οὔτε καλόπιστα. Σὺγχρονα μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη ὑπάρχουν μερικὰ βουλγαρικά τυπογραφεῖα στὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία⁵ καὶ δὲν

τῆς Θράκης. Ἐπίσης οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Κόπτες συχνὰ ἔγραφαν τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Ὅπως παρατηροῦν οἱ A. Mazon καὶ A. Vailant, στὴν τόσο ἀξιόλογη μελέτη τους, ἑ.ἀ., σ. 13, δὲν μποροῦμε νὰ δώσουμε ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ λύση στὸ φαινόμενο αὐτό, μιά καὶ δὲν ἔχουμε ἀκόμη πλήρη βιβλιογραφία καὶ συγκριτικὲς μελέτες τῶν διαφόρων φιλολογιῶν. Πάντως, νομίζω, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ ἔπαιξε στὴν Ἀνατολὴ ρόλο σχεδὸν ἀνάλογο μὲ τὴ λατινικὴ στὴ Δ. Εὐρώπῃ.

1. J. Ivanov, *Balgarite v Makedonija*, Sofija 1915, σ. 142. Τοῦ ἰδίου, *La question macédonienne*, Paris 1920, σ. 86. S. Kutinčev, *Pečatartstvo v Balgarija do osvoboždenieto*, Sofija 1920, σ. 87-88. S. Radev, *Makedonija i balgarskoto vazražđane v XIX vek*, Sofija 1927, σ. 301 κέ. D. Mirčev, *Balgarskata kniga v Makedonija*, «ἀναμνηστικὸς τόμος Sbornik Solun», Sofija 1934, σ. 162 κέ. H. r. Antov, *Parvata balgarska pečatnica v Solun*, «ἀναμνηστικὸς τόμος Sbornik Solun», Sofija 1934, σ. 313.

Μόνον, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ὁ I. Snegarov, ἑ.ἀ., σ. 30, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Δαρζηλοβίτης ἰδρυσε ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο. Αὐτὸ ἀλλῶστε, ὁμολογοῦσε καὶ ὁ Δαρζηλοβίτης στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν ἐφημερίδα *Dunavskij Lebed*, ἑ.ἀ. σ. 243, σμ. 2.

2. H. Polenakovik, *Stranici od Makedonskata kniževnost*, Skopje 1952, σ. 129. D. Vlahov, *Makedonija, momenti od istorijata na Makedonskiot narod*, Skopje 1950, σ. 103. D. Zografski - G. Abaciev - A. Mitrev - M. Keramidčiev, *Egejska Makedonija vo našata nacionalna istorija*, Skopje 1951, σ. 108 κέ.

3. J. Ivanov, ἑ.ἀ., σ. 86. D. Vlahov, ἑ.ἀ., σ. 103.

4. Βλ. τὴν ἐπίσημη ἔκδοση τοῦ βουλγαρικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν: *La question bulgare et les états balkaniques*, Sofia 1919, σ. 293.

5. Τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ τυπογραφεῖο ἰδρύθηκε τὸ 1838 στὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸν Hadzi-Teodosij Sinaitski καὶ ἔκλεισε τὸ 1841, κατεστραμμένο ἀπὸ πυρκαϊά. Τὸ 1828 ὁ Nikola Karastojanov ἄνοιξε ἓνα πρῶτόγονο τυπογραφεῖο στὴν πατρίδα του Σαμοκόβι, ἀλλὰ ἄρχισε τὴ λειτουργία του μόλις τὸ 1846. Μεταξὺ τοῦ 1843 μὲ 1844 ἰδρύθηκαν τρία τυπογραφεῖα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ 1847 τέταρτο ἀπὸ τὸν Ivan Bogorov. Βλ. D. Mirčev, ἑ.ἀ., σ. 162 κέ. H. r. Antov, ἑ.ἀ., σ. 313 κέ. M. Stojanov, ἑ.ἀ., σ. 505 κέ. Δ. Πετροπόλου, *Πνευματικὲς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων τὸν 19^ο αἰῶνα*, Ἀθῆναι 1954 (β' ἐκδ. φωτοτυπίας, Ἀθῆναι 1968), σ. 11. B. Penen,

ήταν ἄρα δυνατό ἢ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ ἡγεσία νὰ στρέψουν ὄλη τους τὴν ἀντίδραση μόνον ἐναντίον τοῦ Δαρζηλοβίτη. Καὶ ἡ ὑπαρξὴ σλαβικῶν τυπογραφειῶν στὰ Βαλκάνια καὶ κυρίως στὶς σλαβικὲς χῶρες τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἔλλειψη σλαβικῶν στοιχείων στὴν ἀγορά. Ἐκτὸς αὐτῶν ὁ Δαρζηλοβίτης μέσα σὲ λίγα χρόνια τύπωσε ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα βιβλίον στὰ βουλγαρικά, ἀποκλειστικά καὶ μόνον ἑλληνικά βιβλία, μὲ ιδιαίτερη προτίμηση στὴν ἐπανεκδόση διδακτικῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων. Ἴσως ὑποστηριχθῆ ὅτι ὁ Δαρζηλοβίτης, σὰν ἐξυπνος ἔμπορος, τύπωνε μόνον ἑλληνικά βιβλία ἀποβλέποντας σὲ ἐκτεταμένη κυκλοφορία καὶ ἐπομένως σὲ μεγαλύτερο κέρδος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιχειρήμα αὐτὸ δὲν εἶναι σωστό. Τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Δαρζηλοβίτη πρόσθεσε ἐλάχιστα στὴν πλούσια ἑλληνικὴ πνευματικὴ παραγωγὴ, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ ἀνάγκες τῶν τότε ἀναγεννωμένων Βουλγάρων ἦταν ἐπείγουσες καὶ ἐπιτακτικὲς. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους τὸ τυπογραφεῖο Δαρζηλοβίτη εἶναι ἑλληνικὸ καὶ ὄχι βουλγαρικὸ ἢ, πολὺ περισσότερο, «μακεδονικόν». Αὐτὸ, βέβαια, δὲν ἀποτελεῖ ἀμφισβήτηση τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ Δαρζηλοβίτη. Ὁ ἴδιος ἐργάστηκε γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ χειραφέτηση τῶν Βουλγάρων καὶ τὸ τυπογραφεῖο κλείστηκε ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς τὸ 1858, γιὰτὶ ὁ Κυριάκος εἶχε ἀναμιχθῆ σὲ πολιτικὲς κινήσεις στὴν περιοχὴ τοῦ Κιαιτίς¹ καὶ ὁ ἀδελφὸς του, ἄλλωστε, Κωνσταντῖνος Ἰδρυσσε τὸ 1867 τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ σχολεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μὲ δασκάλα τὴ θυγατέρα του Slavka Dinkova¹.

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ὁ ἑλληνομαθέστατος² Κυριάκος Δαρζηλο-

---

Istorija na novata balgarska literatura, t. III, Sofija 1930, σ. 249 κέ. I. S n e g a r o v, Sto godini ot osnovanaveto na parvata balgarska pečatnica, Sofija 1939.

1. Βλ. βιβλιογραφία παραπάνω, σ. 248, σημ. 1. Γιὰ τὸ πρῶτο βουλγαρικὸ σχολεῖο Θεσσαλονίκης, βλ. τὶς διάφορες μελέτες στὸν «ἀναμνηστικὸ τόμο Sbornik Solun», Sofija 1934. Ἐπίσης, Π a v t. K o v t o γ ι á v n η, Ὁλίγα σημειώματα περὶ τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ βουλγαρικῆς κοινότητος, ἐφημ. Ἀθηνῶν Ἀγών, φύλ. 509 τῆς 20 Μαΐου 1910, σ. 2, 3 καὶ 510 τῆς 27 Μαΐου 1910, σ. 2, 3.

2. Ὁ I. S n e g a r o v, Solun v balgarskata duhovna kultura, Sofija 1937, σ. 198, δημοσιεύει ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Κυρ. Δαρζηλοβίτη σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα, πρὸς τὸν G. Rakovski, ἀπὸ 29 Ἰουλίου 1860, ὅπου διαβάζουμε: «... ἐπειδὴ ἤρχισα ὀλίγον ν' ἀναγινώσκω τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν, παρακαλῶ νὰ μοὶ πέμψητε μίαν καλλιγραφίαν (λέπον πίσμον) καὶ βιβλίον τι βοηθητικόν, τὴν δὲ τιμὴν αὐτοῦ θέλω σὰς ἐμβάσει μετὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Κυρ. Παπαγιάννη, ὅστις μετὰ τινὰς ἡμέρας θά μοὶ πέμψη». Ὁ Κυρ. Δαρζηλοβίτης περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ Μ. Δ ἤ μ ι τ σ α, Τὰ περὶ τῆς αυτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας, Ἀθῆναι 1859, γιὰ δέκα ἀντίτυπα, τοῦ Θ. Ἰ. Κ ε ἰ λ τ ς, Ἐπιτομὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, Ἀθῆναι 1870 (μετάφρασις Σπ. Ἀντωνιάδου - Θ. Ἰ. Γιάννου), σ. 105 γιὰ πέντε ἀντίτυπα καὶ στὴ Γενεβιέβη, ἐ.ἀ., σ. 241, σημ. 1.

βίτης ἦταν βαθύτατα ἐπιρρασμένοι ἀπὸ τὰ ἑλληνικά γράμματα. Στὴν Ἀθήνα συνέγραψε καὶ τύπωσε ἑλληνική γραμματικὴ γιὰ τοὺς μαθητές. Στὴ Θεσσαλονικὴ ἀνέλαβε μὲ δικές του ἀποκλειστικὰ δαπάνες, καὶ ὄχι τῶν συγγραφέων, τὴν ἐκτύπωση καὶ κυκλοφορία ἑλληνικῶν διδακτικῶν ἐγχειριδίων, σὰν τὸ *Γεωγραφίας Στοιχειώδη) Μαθήματα* (δύο ἐκδόσεις), ὅπου στὸν πρόλογο ἐξυμνεῖται ἡ «ὁμογενὴς ἡμῶν νεολαία» καὶ οἱ «φιλομαθεῖς ὁμογενεῖς», ἀναφέρεται ὅτι ἡ Τουρκία κατοικεῖται ἀπὸ Τούρκους, Γραικοὺς, Ἀρμενίους καὶ Ἰουδαίους (σ. 38), μνημονεύονται οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἡ Σερβία (σ. 30), ἐνῶ ἡ Βουλγαρία, καὶ μόνο ἡ σημερινὴ Βόρεια, ἀναφέρεται ἀπλῶς καὶ μόνο ὡς ἔννοια γεωγραφικὴ καὶ οἱ Βούλγαροι δὲν μνημονεύονται καθόλου. Ὁ Κυριάκος Δαρζηλοβίτης, ἂν καὶ Βούλγαρος στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ἀνήκει στὶς τόσο συχνὰ στὴ βουλγαρικὴ ἀναγέννηση μορφὲς ποὺ τὸ φιλολογικὸ τους ἔργο ἀνήκει στὴν ἑλληνικὴ καὶ ὄχι στὴ βουλγαρικὴ γραμματολογία.

Μετὰ τὸ Δαρζηλοβίτη ὁ Νικόλαος Βαγλαμαλῆς ἴδρυσε στὰ 1868 τὸ τρίτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὴν ἐπωνυμία *Μακεδονία* καὶ ἀργότερα *Ἐρμῆς*. Σύμφωνα μὲ τὶς λαϊκὰ παραδόσεις οἱ Βαγλαμαλῆδες ἦταν παλιὰ θεσσαλονικιώτικη οἰκογένεια, μὲ ρίζες ποὺ φθάναν στὰ βυζαντινὰ χρόνια. Δυὸ Ἕλληνες ἀδελφοί, λέγουν οἱ ἴδιες παραδόσεις¹, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀντώνιος ὑπηρετοῦσαν στὸ βενετικὸ στρατὸ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴ δευτέρη καὶ τελευταία ἄλωση τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς Ὄθωμανοὺς. Ὄταν ὁ σουλτάνος Μουράτ κατέβηκε ἀπὸ τὰ Γιαντιὰ γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὴ Θεσσαλονικὴ, ὁ Ἀντώνιος μὲ διακόσιους στρατιῶτες τὸν περιέμενε στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἀξιοῦ, ὅπου καὶ σκοτώθηκε. Ὁ Μουράτ ζήτησε νὰ δῆ τὸ νεκρὸ καὶ γεμάτος θαυμασμὸ γιὰ τὴ γενναίότητα τοῦ Ἀντωνίου καὶ τὴ γιγαντιαία του θωριά ἀναφώνησε «Μπαγλαμαλῆ μὴ μπου», δηλαδὴ «εἶναι γιὰ δέσιμο αὐτός;»². Ἡ ἀναφώνηση τοῦ Μουράτ προσέδωσε τὸ ἐπώνυμο Μπαγλαμαλῆς ἢ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερο Βαγλαμαλῆς³ στὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀντωνίου, γόνος τῆς ὁποῖ-

1. Βλ. Χρ. Γουγοῦση, Αἱ περὶ καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων παραδόσεις, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», ἔτος Β' (1909), Ἀθήναι 1908, σ. 103 κέ.

2. Κατὰ μετάφραση τοῦ κ. Βασιλείου Δημητριάδη, Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ.

3. Ὑπάρχει καὶ ὁ τύπος Παγλαμαλῆς, βλ. κατάλογο συνδρομητῶν Ἀρχιδιακόνου Κ. Μελετίου Οἰκ. Θεοφιλίδου, Ἐγχειρίδιον ἐπιστολῶν, Κωνσταντινούπολις 1874, σ. 322, ὅπου ἀναφέρεται ὡς συνδρομητῆς ὁ Ἀντώνιος πατὴρ Γεωργίου Παγλαμαλῆς. Κατὰ τὸν Γουγοῦση, ἔ.ά., σ. 106: «... Περὶ δὲ τῶν δύο ἀδελφῶν λέγεται ὅτι ὁ μὲν Ἰωάννης, ὅστις ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακὰς, ἐπωνομάσθη Καστρισίης, ἐκ τοῦ κάστρου, ἐξ οὗ κατὰγεται ἡ μεγάλη τῶν σχολῶν τῆς Θεσσαλονίκης εὐεργετικὴ Ἐλισσάβητ Καστρισίου, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐπωνομάσθη Μπαγλαμαλῆς, ἐξ οὗ λέγεται

ας ήταν ο Νικόλαος. Τò 1870, δυò χρόνια μετά τήν ίδρυση του τυπογραφείου του, συνεταιρίστηκε με τόν Σπυρίδωνα Βασιλειάδη και μετέφεραν τὰ πενήχρα ύλικά του τυπογραφείου, τò ξύλινο πιεστήριο και τὰ λίγα στοιχειά, στο καινούργιο κατάστημα που άνοιξαν στην οδό Φράγκων. Άργότερα προμηθεύθηκαν σιδερένιο πιεστήριο και ποδοκίνητη μηχανή για τήν εκτύπωση επισκεπτηρίων¹. Στο τυπογραφείο του Βαλαμαλή τυπώθηκαν πολλά και αξιόλογα βιβλία, όπως τò *Λεξικόν Γεωγραφικόν* του Δ. Άργυριάδη, σε μηνιαία φυλλάδια τò 1868, Κανονισμοί και πεπραγμένα των θεσσαλονικιώτικων εκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και μεταφράσεις σοβαρών έργων, σαν τò τόσο όνομαστό έγχειρίδιο του Φ. Ρ. Καμβουλίου *Αί παρ' Ομήρω γυναίκες* από τή Μαρία Δήμητσα, σύζυγο του σοφου άρχαιολόγου Μαργαρίτη Δήμητσα, τò 1868.

Άπό τὰ χρόνια αυτά ή ελληνική τυπογραφία τής μακεδονικής πρωτεύουσας άρχίζει τή γρήγορη και ευδόκιμη εξέλιξή της. Τις λίγες και στενοú όρίζοντα εκδόσεις, θρησκευτικές και ήθοπλαστικές, του πρώτου τυπογραφείου διαδέχθηκε ή ευρύτερη ποικιλία των βιβλίων του Δαρζηλοβίτη και αυτά οί πολυάριθμες και άρτιες, τεχνικά και ποιοτικά, εκδόσεις του Βαλαμαλή. Τò τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα άποτελεί τήν άφειτηρία άλλεπαλλήλων ιδρύσεων ελληνικών τυπογραφείων, όπως του Στεφάνου Θάνου, όπου τυπωνόταν τò περιοδικό *Καλλιθέλαδος Άηδών*, του Νικολάου Βικικούλου, Θεοδώρου Ήρακλείδη, Νικολάου Χριστομάνου, Σ. Μουρατόρι και μεταγενέστερα του Γ. Διβόλη². Η εξέλιξη αυτή δέν ήταν τυχαία. Άποτελεί φυσιολογική συνέπεια τής άνοδικής οικονομικής και πνευματικής πορείας του θεσσαλονικιώτικου ελληνισμού. Όταν μετά λίγα χρόνια ή έλευθερία ξαναγύρισε στη μακεδονική γή, ή Θεσσαλονίκη είχε έτοιμα τὰ θεμέλια για τή σημερινή της θέση στα ελληνικά γράμματα.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

δι καταγονται οί ένταυθα Μπαλαμαλίδαι. Πάντες δέ ούτοι είναι άπόγονοι δευτεροτόκων γόνων των δυò τούτων μεγάλων άνδρων, διότι τους πρωτοτόκους εκάστου άρρενος κατά παραγγελίαν του Μουράτ, έξισλάμизон και απέστειλλον εις Μέκαν». Βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις του Γιάννη Τσάρα στην έκδοση του Ίωάννου Άναγνώστου, Διήγησις περί τής τελευταίας άλώσεως τής Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 92 κέ.

1. Βλ. Άγγ. Τσιώμου Μεταλλινού, έ.ά., σ. 38.

2. Οί βιβλιογραφίες τής Ρούλας Παπαδημητρίου, Βιβλιογραφία μακεδονικών βιβλίων και εκδόσεων, Θεσσαλονίκη 1935, και του Ντίνου Χριστιανόπουλου, Έκδόσεις, «Άναμνηστικός Τόμος Θεσσαλονίκη 1912-1962», Θεσσαλονίκη 1962, σ. 489 κέ., άναφέρονται στις μετά τò 1912 θεσσαλονικιώτικες εκδόσεις και τυπογραφεία.

RÉSUMÉ

La typographie de Thessalonique a une longue histoire. La première imprimerie de la capitale macédonienne, et en même temps de toute la Péninsule Balkanique et du Levant, une imprimerie juive, fut fondée, selon toute probabilité, en 1512. D'autres imprimeries juives suivirent, et la première imprimerie turque fut fondée en 1727.

Les imprimeries grecques ne paraissent que plus tard, et cela pour deux raisons : a) Thessalonique était un centre des plus importants de l'Empire Ottoman avec une forte majorité de turcs et de juifs, tandis que les grecs se trouvaient en persécution continue; b) Pendant la domination ottomane les grecs y ont peu cultivé les lettres par rapport à d'autres périodes et à d'autres villes de l'hellénisme du Nord.

En 1850 seulement, la première imprimerie grecque fut fondée à Thessalonique, mais elle ne fonctionna qu'un an. Son fondateur, Miltiadis K. Garbolas, descendait d'une grande famille d'imprimeurs de Vienne et d'Athènes. Dans cette imprimerie au moins cinq livres furent imprimés dont le contenu était de caractère moral et religieux.

La deuxième imprimerie grecque de Thessalonique fut fondée en 1852 par Kyriacos Darzilovitis et fonctionna jusqu'en 1858. Au moins douze livres, dont plusieurs livres scolaires et d'autres de contenu moral et religieux, y furent imprimés. Un seul livre y parut en langue bulgare, l'Évangile traduit par l'archimandrite Pavel Božigrobski. Cet Évangile, connu comme «Konikovsko Évangile», constitua la base de l'argument maintenant le caractère bulgare de l'imprimerie de Darzilovitis. L'auteur de la présente étude oppose à cette opinion les arguments suivants :

a) L'imprimerie de Darzilovitis utilisait exclusivement des caractères d'imprimerie grecs. Le «Konikovsko Évangile» d'ailleurs est imprimé en caractères grecs. Ce phénomène n'est pas unique. Un grand nombre de livres et de manuscrits rédigés en plusieurs langues balkaniques et orientales (dans les langues slaves, l'albanais, le roumain, le dialecte des koutsovalaques, la langue tatare, l'arabe et le turc) sont écrits avec l'alphabet grec; ceci nous mène à conclure que l'écriture grecque joua en Orient un rôle correspondant à peu près à celui de l'écriture latine en Occident.

b) Dans les sept années que son imprimerie fonctionna, Darzilovitis n'imprima que des livres grecs, à l'exception du «Konikovsko Évangile».

c) Rien ne l'empêchait de se procurer des caractères slaves.

Darzilovitis, quoiqu'il fit ses études à Athènes où il publia à ses frais une grammaire de la langue grecque à l'usage des écoliers, et bien qu'il n'apprit à écrire et à lire le bulgare qu'en 1860, était de conscience nationale bulgare, comme les sources le prouvent. Son imprimerie cependant était grecque.

En 1868 la troisième imprimerie grecque fut fondée à Thessalonique par Nicolas Vaglamalis, descendant d'une vieille famille thessalonicienne de la période byzantine, selon la tradition populaire. Dès lors, plusieurs imprimeries furent fondées à Thessalonique, constituant ainsi la base solide de son évolution intellectuelle d'aujourd'hui.